

33. Кумло кумшо урок: Марий чонышто марий сем

I. Text

«Муро, муро! Тый от лий гын, мо дене илыш сӧраса? Мемнан гайже ура чоным кузе почын каласа?» – тыгай шӱм гыч лекше почеламут корным мурылан марий поэт да серызе Осып Шабдар пӧлеклен. Марий калыкын илышыштыже муро да сем тӱня акрет годсек кугу верым налын шога. Аза жап гыч тӱналын вес тӱняш кайымешке, марийын ӱмыржӧ сем дене кылдалт шога. Изи аза шепкаште кийыме годым аваже тудлан ныжыл мурым муро да чонышкыжо марий шӱлышым шындара. Марий сем дене кушкын, йоча изин’екак мураш да кушташ тунемеш, садлан марий кеч-могай пайрем годым мурыде-куштыде ок чыте. Пырля мурым да куштымо годым кумыл нӧлтеш, шӱм-чон йывырта, чыла йӧсӧ мондалтеш. Муро пашам куштылемда, чоным лыпландара.

Мурым да куштымо годым марий-влак тӱрлӧ семӱзгарым: кӱслем, шӱвырым, шиялтышым, пучым – шоктеныт, тӱмырым пералтеныт. Кӱсле да шӱвыр эн тошто семӱзгарлан шотлалтыт. Юмылан кумалме годым кӱсле поснак кугу верым налын шоген. Калык ой почеш кӱслем юмо ыштен да каваште шоктен, вара калыклан пӧлеклен. Тошто енын ойлымышт почеш колымшо курымын 30-шо ийлаште отышто индеш кӱслезе марте кӱслем шоктен. Калык ойпогышто кӱсле нерген йомакат уло. Икана юмо ден ия ӱчашеныт, кӧм – юмым ал’е иям – марий калык утларак йӧрата. Тидым палашлан нуно семӱзгарым ыштеныт: юмо – кӱслем, ия – шӱвырым. Вара марий-влак деч, могай семӱзгар нунылан утларак келша манын, йодыныт. Марий-влаклан утларак кӱсле келшен. Ия тидлан пеш сырен да кӱслеш рожым ыштен. Тидыже кӱслем эшеак саемден веле.

Марий профессионал музык совет пагытыште атыланаш тӱналын. Тудлан Иван Степанович Ключников-Палантай (1886–1926), Яков Андреевич Эшпай (1890–1963), А. Искандаров, Л. Сахаров, Н. Сидушкина негызым пыштеныт. Пентатонике сынан семлан энтертен, семмастар-влак марий кантатым, сюитым возеныт, калык мурым хорлан келыштареныт. 1960-шо ийыште самырык композитор Эрик Сапаев «Акпатыр» лӱман

икымше марий оперым возен. Озан консерваторийыште тунеммыж годымак Эрик Сапаев каникул жапыште марий ялыш коштын да калык мурым поген. Тудын аважат шуко марий мурым пален, да аважын «Шоктешудыр» мурыжым Сапаев шке оперышкыже Эвикан мурыжо семын пуртен.

Кызытсе пагытыштат марий сем түзлана, тыгодсо композитор-влак шке семсаскаштышт марий калык семым кучылтыт да марий музыкым пояндарат. Мутлан, туня мучко палыме композитор Андрей Эшпай, Яков Эшпайын эргыже, шке произведенийыштыже шуко гана марий семым кучылтын да марий семын пояныкшым шуко калыклан ончыктен.

Тачысе марий композитор-влак коклаште эше шуко талантан семмастар-влакым палемдыман: Н. Смирновым, В. Куприяновым, И. Молотовым («Элнет» оперым возен), В. Кульшетовым, В. Даниловым, В. Захаровым, А. Яшмолкиным, А. Незнакиным, С. Маковым, Э. Архиповам (икымше марий профессионал удырамаш-композитор «Алдиар» луман оперым да «Мотор Пампалче» балетым возен), тудын эргыжым Г. Архиповым да молымат.

Иктешлен каласаш гын, сылне марий сем шер пырче семын велалтеш да марий чоным лыпландара.

II. Vocabulary

аза	baby, infant, child	күсле	gusli player
атыланаш (-ем)	to develop, to flourish	кызытсе	modern, contemporary
балет	ballet	кылдалт шогаш (-ем)	to be connected
велалташ (-ам)	to resound, to be heard	лыпландараш (-ем)	to soothe, to calm down
вес туняш каяш (-ем)	to die	мондалташ (-ам)	to be forgotten
гай	like, as, similar to /see IV.1./	негыз	foundation, base
изин'ек	from childhood	негызым пышташ (-ем)	to found
иктешлаш (-ем)	to summarize	ныжыл(ге)	gentle, tender
ия	devil	опер	opera
кава	(here:) heaven	пентатонике	pentatonic scale
калык ой почеш	according to what people say	пералташ (-ем)	to beat, to strike
калык ойпого	folklore	пояндараш (-ем)	to enrich
каникул	holidays, vacation	пөлеклаш (-ем)	to give as a present; to dedicate
кантате	cantata	профессионал	professional, vocational
келыштараш (-ем)	to adjust, to adapt	пуч	(here:) horn, bugle, trumpet
кеч-могай	of whatever sort	рож	hole
кияш (-ем)	to lie (e.g., in bed)	саемдаш (-ем)	to make better, to improve
консерваторий	conservatory, academy of music	сем	melody
корно	(here:) line (in a text)	семмастар	musician
куштылемдаш (-ем)	to ease, to make easier	семсаска	musical creations
күсле	gusli, psaltery	семүзгар	(musical) instrument

сӧрасаш (-ем)	to adorn oneself	шер	bead, beads
сюите	suite	шиялтыш	pipe, fife
тӱзланаш (-ем)	(here:) to develop, to improve	шокташ (-ем)	(here:) to play (an instrument) /see IV.2./
тӱмыр	drum		
тыгодсо	of this time	шокте	sieve
ура	restless, anxious	Шоктешӱдыр	Pleiades, Seven Sisters
ӱдырамаш	woman	шотлалташ (-ам)	to be considered
ӱчашаш (-ем)	to bet	шӱвыр	bagpipes
хор	choir	шӱм-чон	heart and soul
чоным почаш (-ам)	to open one's heart	шындараш (-ем)	to inspire, to instill
чыташ (-ем)	to tolerate, to endure, to bear	энерташ (-ем)	to lean on, to rest on
шепка	cradle	юмо	god

III. Grammar

1. Indefinite pronouns and adverbs with the prefixes *керек-* and *кеч-*:

In addition to other affixes – see 22.III.4. (page 289) and 37.III.3. (page 472) These prefixes can be connected to interrogative pronouns or adverbs to create indefinite forms. They can be considered equivalent to one another in usage.

Interrogative pronoun		Indefinite pronoun	
кӧ	who?	керек-кӧ, кеч-кӧ	whoever, anyone
мо	what?	керек-мо, кеч-мо	whatever, anything
могай	what kind of?	керек-могай, кеч-могай	of whatever sort, of whatever kind
мыняр(е)	how many/much?	керек-мыняр(е), кеч-мыняр(е)	however many, however much

Interrogative adverb		Indefinite adverb	
кузе	how?	керек-кузе, кеч-кузе	however, any way
кунам	when?	керек-кунам, кеч-кунам	whenever, anytime
куш(ко)	where (to)?	керек-куш(ко), кеч-куш(ко)	wherever, no matter where
кушто	where?	керек-кушто, кеч-кушто	wherever, no matter where
кушан	where? where to?	керек-кушан, кеч-кушан	wherever, no matter where
кушеч(ын)	from where?	керек-кушеч(ын), кеч-кушеч(ын)	from wherever, no matter from where

In contrast to the forms with *ала-* and *иктаж-*, the indefinites using *керек-* and *кеч-* imply the speaker's indifference. They are similar to English forms using the suffix '-ever': 'whoever', 'whatever', 'whenever', etc.

<u>Кеч-кузе</u> ыштыза: мылам ойыртеп уке.	Do it however you want, it makes no difference to me.
<u>Керек-кунам</u> толын кертыда: тыланда эре куанем.	You can come any time, I'm always happy to see you.
<u>Кеч-кушко</u> кай: садак тыйым муам.	Wherever you go, I'm going to find you.
<u>Керек-кушто</u> лиям – шочмо мландым ом мондо.	Wherever I might be, I won't forget my native land.
<u>Кеч-кушан</u> шичса: вер шуко.	Sit wherever you want, there are a lot of seats.

2. Secondary usages of possessive suffix second person singular:

Like the possessive suffix third person singular – see 8.III.8. (page 125) – this possessive suffix can be used as a determining element, though its usage is more typical of folklore texts. When used in this function, it can follow possessive suffixes used in their more prototypical function denoting a possessor.

Изи <u>вўдет</u> йогалеш.	A little river is flowing.
Ой, мөр кўэш, мөр кўэш, чевер олык <u>лапыштет</u> .	Oh, the strawberries are ripening, the strawberries are ripening, in the (lit. your) beautiful lowlands.
Кугыжан <u>ўдырет</u> тудым пален.	The czar's daughter recognized him/her.
Тыйын <u>эргычет</u> вуйлата.	Your son is directing things.
Настя, мөр <u>погашет</u> миет мо?	Nastya, are you off to pick your berries?

When coupled with infinitives, the possessive suffix in question can also be used to indicate a desire of sorts, or a contemplation.

Эх, тушко <u>каяшет!</u>	Oh, to go there!
Ўмыреш <u>лияшет</u> пеленем.	Oh, if you'd spend your life with me.

3. Adjective derivation:

a) Possessive adjectives:

Possessive adjectives denote the possession or presence of the concept denoted by the base noun.

a1) Possessive adjective suffix *-ан*:

This common and productive adjective suffix was covered in 2.IV.2. (page 59) and 12.III.1. (page 169).

пыл	cloud	пылан	cloudy
пеледыш	flower	пеледышан	flowery
пиал	happiness	пиалан	happy
кече	sun	кечан	sunny
ўй	butter	ўян	buttery, greasy

b2) Possessive adjective suffix -ле/-ло/-лө:

This suffix is moderately common and productive. In some cases, it can be similitive – i.e., it denotes a likeness to the base word.

там	taste	тамле	tasty
чер	disease	черле	sick, ill
куат	strength, power	куатле	strong, powerful
герой	hero	геройло	heroic
түс	color	түслө	colorful

b) Relational adjectives:

Relational adjectives indicate that something pertains to the base word in a local or temporal manner.

b1) Relational adjective suffix -(ы)се/-(ы)со/-(ы)сө:

This suffix, which was covered in 12.III.1. (page 169), forms adjectives from nouns, adverbs, postpositions and pronouns.

олык	meadow	олыкысо	meadow
вер	place	верысе	local
таче	today	тачысе	today's
ўлнө	below, at the bottom	ўлнысө	lower, bottom

b) Relational adjective suffix -аш:

This somewhat productive suffix forms adjectives from nouns. For the usage of this suffix as a nominal derivational suffix, see 32.III.3. (page 397).

кыдал	middle	кыдалаш	middle
тылзе	moon; month	тылзаш	monthly
ак	price; value	акаш	of the value ...
ий	year	ияш	annual; ... years old
январь	January	январяш	for January

c) Privative adjectives:

Privative adjectives denote the lack or absence of the concept or item expressed in the base word.

c1) Privative adjective suffix -дыме/-дымо/-дымө:

This productive and common suffix, covered in 29.III.2. (page 365), forms adjectives from nouns.

йоча	child	йочадыме	childless
ойго	grief, sorrow	ойгыдымо	carefree, light-hearted
пүй	tooth	пүйдымө	toothless

d) Purposive adjectives:

Purposive adjectives denote for what or whom something is meant, intended, or usable.

d1) Purposive adjective suffix -лык:

This productive suffix was covered in 21.III.1. (page 271) and forms adjectives from nouns, adverbs, and pronouns.

корно	way; journey	корнылык	for the way/journey
тыйын	your	тыйынлык	meant for you
эрла	tomorrow	эрлалык	intended for tomorrow

e) Approximative adjectives:

Approximative adjectives denote a reduced intensity when compared to their base forms.

e1) Approximative adjective suffix -алге:

This suffix is productive in combination with color names, and denotes a reduced intensity.

шем(е)	black	шемалге	blackish
канде	blue	кандалге	bluish
ший	silver	шиялге	silvery

IV. Words and word usage

1. гай 'like, as':

Phrases created with this postposition can be used as adverbs, adjectives, and nouns.

a) Adverbial usage: In this sense, it is similar in usage to the postposition *семын* – see 29.IV.1. (page 368) – and the comparative case in *-ла* – see 9.III.2. (page 140).

<u>Ават гай</u> коят. ~ <u>Аватла</u> коят. ~ <u>Ават семын</u> коят.	You look like your father.
<u>Мадонна гай</u> мурет. ~ <u>Мадонна семын</u> мурет. ~ <u>Мадоннала</u> мурет.	You sing like Madonna.

b) Phrases formed using this postposition can precede adjectives, in the meaning of 'as ... as'. The postposition can also follow personal pronouns and take possessive suffixes.

<u>Тудо маска гай</u> виян.	(S)he is strong as a bear.
<u>Билл Гейтс гай</u> поян улат.	You are as rich as Bill Gates.
<u>Мый гаем</u> ушан айдеме уке.	There is nobody as clever as me.

c) Adjectival usage: phrases using this postposition can be used as modifiers preceding nouns.

<u>Тудын канде кава гай</u> шинчаже.	(S)he has eyes like the blue sky.
<u>Ончыко</u> ошкылаш мыланна <u>Эчан гай</u> рвезе-влак кўлыт.	We need young men like Echan if we want to move forward.
Сакар <u>ала-могай пырыс гай</u> янлык почеш куржо.	Sakar ran after some kind of cat-like animal.
Мылам <u>тыйын гай</u> ўдыр-влак келшат.	I like girls like you.

d) Nominal usage: phrases using this postposition can also be used as nouns. In this situation, case and number suffixes are attached to the postposition.

Мый лачак <u>тыйын гайым</u> мунем.	I want to find someone exactly like you.
Кө <u>мемнан гай-влаклан</u> полшаш тўналеш?	Who will help people like us?
Серге гай дене кугешныман.	One must take pride in people like Serge.

2. шокташ (-ем) ‘to sound, to be heard; to play (an instrument)’:

This verb has two closely connected meanings, one intransitive and one transitive. In the transitive meaning, the object can alternatively be marked with the postposition *дене* ‘with’.

Йырваш йўк-йўан <u>шоқта</u> .	Noise can be heard all around.
Гитарым <u>шоктем</u> . ~ Гитар <u>дене шоктем</u> .	I play the guitar.

3. Auxiliary constructions:

Note the usage of the following verbs in aspectual auxiliary constructions – see 17.III.5. (page 226):

a) шогалаш (-ам) ‘to stand up’: This verb can be coupled with both transitive and intransitive verbs. It indicates that an action is carried out only once, rather than repeatedly or habitually.

Мыйым <u>ужын</u> , Йыван <u>ўрын шогал’е</u> : мом пелешташат, ок пале.	When he saw me, Yyvan was surprised, and didn’t even know what to say.
Розаже могай моторын <u>пелед шогалын!</u>	How nicely the roses have blossomed!
Пайремлан <u>шукын марий вургемым чиен шогалыныт</u> .	A lot of people dressed in Mari clothing for the celebration.

b) кияш (-ем) ‘to lie’: This verb is used to indicate a long-lasting activity. It is coupled with both transitive and intransitive verbs.

Пошкудына-влак эртак <u>вурседыл кият</u> .	Our neighbors are always arguing.
Сай илышым <u>вучен ит кий</u> , пашам ышташ кай!	Don’t lie around waiting for the good life, go work!
Байкал <u>деке кумшо кече поезд дене кудал кием</u> .	This is my third day on the train to Lake Baikal.

c) возаш (-ам) ‘to lie down’: This verb indicates the abruptness and finality of an activity. It is only coupled with intransitive verbs.

Тений <u>шошо шокшо лийын</u> : чыла пеш писын <u>ужарген возын</u> .	Spring was warm this year, everything turned green very quickly.
Таче мо пеш ондак <u>помыжалт возынат?</u>	Why did you get up so early today?
Иванов <u>черланен возын</u> – пашашке ок лек.	Ivanov fell ill; he’s not going to work.

d) *темаш (-ам)* 'to fill up (intr.)': This verb is coupled with transitive and intransitive verbs, and denotes that an activity is carried out up to a certain limit, to exhaustion, etc.

Кочкын темыч мо? Эше ик мелнам пуэм.	Are you full? I'll give you another pancake.
Йўдым шуко гана помыжалтынам – мален темын омыл.	I woke up several times during the night, I didn't get a good night's sleep.
Модын темынат гын, урокым ышташ шич!	If you've had enough of playing, sit down and do your homework!

4. Musical instruments:

Familiarize yourself with the following musical instruments, the terms used for the person that plays said instrument, and the verbs used for playing said instruments.

кўсле (gusli)
кўслезе
кўслем шокташ (-ем)

шўвыр (bagpipes)
шўвырзё
шўвырым шокташ (-ем)

тўмыр (drum)
тўмырзё
тўмырым пераш (-ем)

шиялтыш (pipe, fife)
шиялтышче
шиялтышым шокташ (-ем)

шўшпык (whistle)
шўшпык дене шўшкышё
шўшпык дене шўшкаш (-ем)

гармонь (accordion)
гармоньчо
гармоньым шокташ (-ем)

V. Exercises

1. Translate the following sentences into English.

- 1) Кеч-могай саскамат жапыште погыман.
- 2) Керек-кудо парнятым *пурл, икгаяк коршта.
- 3) *Маска кеч-кушто лиеш гынат, *вын'емым *садак муэш.
- 4) *Мотор кеч-кёланат келша.
- 5) *Пирым кеч-кунаре пукшо, эре *кожлаш ончен *урмыжеш.
- 6) *Керем кеч-мыняр кужу гынат, *мучашыже садак уло.

* *пурлаш (-ам)* 'to bite', *маска* 'bear', *вын'ем* 'pit, ditch; den, lair', *садак* 'anyway, still', *мотор* '(here:) beauty', *пире* 'wolf', *кожла* 'forest', *урмыжаш (-ам)* 'to howl', *керем* 'rope', *мучаш* 'end'

2. Translate the following sentences into Mari. Use singular forms in the second person.

- 1) This is your money, you can buy what you want.
- 2) We can meet at any time; I'm not working right now.
- 3) Give this book to anyone; I don't need it.
- 4) You can speak Mari anywhere here.
- 5) No matter how much you tell her, she still won't understand anyway.
- 6) Any kind of work needs time.
- 7) I don't love you anymore /метла/, get lost (lit. go anywhere).
- 8) Eat pancakes however you like: be it /кеч/ with sour cream, be it with butter.

3. Insert the following words in the correct place: *ала-кӧ, ала-кунам, ала-кушто, иктаж-кунам, иктаж-кушто, иктаж-могай, кеч-кӧ, кеч-куштат, кеч-могай*.

- 1) ... тиде хорышто йонылыш мұра.
- 2) ... ожно марий кӱсле рож *деч посна улмаш.
- 3) Эшпай нерген ... *колынат мо?
- 4) Ондак ... марий *сӱаныште шӱвыр ден тӱмырым шоктеныт.
- 5) Марий касыш мұраш-кушташ ... толын кертеш.
- 6) – Опер да балет театр куштырак верлана?
– ... тыште лийшаш, но мыят сайын ом пале.
- 7) – Кызыт марий калык семӱзгар дене шокташ тунемаш ... лиеш мо?
– Туге, лиеш. Кӱслем, мутлан, Курыкмарий районышто да Йошкар-Олаште туныктат.
- 8) Тиде артистым ... сайын вашлийыт.
- 9) Айста ... калык мұрым тунемына!

* *деч посна* 'without; except for, but', *колаш (-ам)* 'to hear', *сӱан* 'wedding'

4. Translate the following sentences into English.

- 1) Иванов, *тетрад'ет кушто? *Адак н'имо деч посна школыш толынат?
- 2) Тетрад'ет кевытлаште кызыт *тич: могайым *ойырашат, от пале.
- 3) Тыйын мыняр *кампетет эше уло? Иктыжым мылам пу!
- 4) Телевизор дене *рекламироватлыме кампетет тамле улмаш.
- 5) Ну, эргым, ынде палем, сай режиссёр улат: спектакл'ет моткоч келшен.
- 6) Шарнет, *эртышын театрышке мыйым ӱжынат? Тунам каен кертын омыл. Спектакл'ет келшен мо?
- 7) Ешет дене пошкудо пӧртыштӧ иленна. Максим *шольычет сай йолташем лийын.

* *тетрадь* 'notebook', *адак* 'again', *тич* 'full; much, many', *ойыраш (-ем)* 'to select, to choose', *кампет* 'sweets', *рекламироватлаш (-ем)* 'to advertise', *эртышын* 'recently, the other day', *шольо* '(younger) brother'

5. What do these derived adjectives mean? What base word are they derived from?

1) апреляш	11) лўмлө
2) XVIII курымысо	12) арняш
3) оксалык	13) лўмдымө
4) ошалге	14) ушло
5) мўян	15) тенгеаш
6) ончылнысо	16) вўдысө
7) йот элласе	17) мыйынлык
8) шиялге	18) курымаш
9) шөран	19) н'имолык
10) н'имодымо	20) пайдале

6. Insert the following words in the correct place: *геройло*, **куанле*, *лўмлө*, *пайдале*, *тамле*, *черле*.

- 1) Эн ... ***кофем** Италийыште йўынам.
- 2) **Тачысе** кече мыланна пеш ... : эргына школым тунем пытарен.
- 3) ... улат гын, мўян **шудо чайым** йў.
- 4) **Могай** ... марий композиторым паледа?
- 5) **Шоган** тазалыклан пеш
- 6) ... **илышыж** нерген йоча-влак школышто тунемыт.

* *куан* 'joy', *кофе* 'coffee'

7. Insert the following words in the correct place: *ияш*, *кечаш*, *минуташ*, *тенгеаш*, *тылзаш*, *январяш*.

- 1) **Коло** ... **киндым пуыза**, пожалуйста.
- 2) **Концерт** индешле ... **лиеш**.
- 3) **Кок** ... **экскурсий жапыште шукым ужын шуктенна**.
- 4) **Лу** ... **аза мом ыштен мошта?**
- 5) ... ***пашадарым** **мартыште веле пуат**.
- 6) **Кочам** **вашке кандашле** ... **лиеш**.

* *пашадар* 'salary, wage'

8. Read the short biographies of two famous Mari composers.

Иван Степанович Ключников-Палантай 24-ше апрельыште 1886-шо ийыште Какшамарий ялеш шочын. Аваже кўсле дене сайын шоктен улмаш да эргыжымат шокташ туныктен. Ваня Ключников музыклан пеш шўман лийын, да тудым ачаж ден аваже Озангыш музыкальный *училищыш тунемаш колтен улыт. Тунем пытарымеке, тудо эше *Петербургышто *дирижёрлан тунемын. Палантай Октябрь *революций деч вара Краснококшайскыште икымше марий хорым чумырен, да 1923-шо ийыште Москошто хор *смотрешто кокымшо верым налын (Пятницкийын хоржо почеш). Палантай шуко марий мурым поген да концертыште мурашлан келыштарен. Ўмыржө 1926-шо ийыште кўрлын.

* *училище* 'specialized school, college', *Петербург* 'Saint Petersburg', *дирижёр* '(musical) conductor', *революций* 'revolution', *смотр* 'public showing, festival'

Андрей Эшпай 1925-ше ийыште Козмодемьянск олаште шочын, но кум ияш лиймыж годым ешыже Москош илаш күснен. Ачаже, лүмлө марий композитор Яков Эшпай, Палантай семынак марий калык мурым поген да нунын *негызеш музыкаым возен. Москошто Андрей шым ияш музыкальный школым тунем пытарен. *Сар жапыште *кусарыше лийын. Сар деч вара консерваторийыште, *аспирантурышто тунемын.

Андрей Эшпай 15 утла концертын, 3 балетын, 2 *опереттын, *оркестрлан возымо шуко произведенийын *авторжо. Тыгак талантан композитор 50 утла фильмлан музыкаым возен. «***Москвичи*», «***А снег идёт*» да моло мурыйжым уло Российыште йөрәтен мурат. Андрей Эшпай, шке *творчестваштыже марий калык семым кучылтын, тудын моторлыкшым уло тўнялан почын ончыктен. Поснак тидым «***Венгерские напевы*» (1953), «***Симфонические танцы*» (1971), «***Песни горных и луговых мари*» (1983) да «***Сны*» произведенийже-влак нерген ойлаш лиеш.

2015-ше ий 8-ше ноябрьыште Андрей Эшпай *иыш дене *чеверласен.

* *негызеш* 'on the basis of', *сар* 'war', *кусараш (-ем)* 'to translate', *аспирантур* 'postgraduate studies' *оперетте* 'operetta', *оркестр* 'orchestra', *автор* 'author', *творчестве* 'works, creations', *иыш дене чеверласаш (-ем)* 'to die', *чеверласаш (-ем)* 'to say goodbye'

** Russian titles: *Москвичи* – “Muscovites”, *А снег идёт* – “And it’s Snowing”, *Венгерские напевы* – “Hungarian Tunes”, *Симфонические танцы* – “Symphonic Dances”, *Песни горных и луговых мари* – “Songs of the Hill and Meadow Maris”, *Сны* – “Dreams”

9. Create sentences following the pattern: *гитар* → *Гитарист гитарым шокта*.

1) тўмыр	3) шўвыр
2) гармонь	4) күсле

10. Read the following text about Mari musical instruments.

Күсле марий калыкын ик эн йоратыме *инструментше лийын. *Кугезе кочана-влак тудым *тыныс иыш, *туткар, *шучко *сўй годымат шоктеныт. Историйыште марий *лужавуй-влакын күсле почеш мурыймышт нерген *ойлалтеш. Акпарсын, Мумаринын *маршыштым, Мамич-Бердейын, Ялпайын мурыйштым эше 19-ше курымышто калыкыште сайын паленыт.

Кызыт күсле *утларакше курыкмари-влак коклаште, туштыжат шўэн *вашлиялтеш. Эшеат шўэн тудым *чимарий-влак коклаште ужалш лиеш.

* *инструмент* 'instrument', *кугезе коча* 'ancestor', *тыныс* 'quiet, peaceful', *туткар* 'misfortune, trouble', *шучко* 'terrible', *сўй* 'war, revolt', *лужавуй* 'leader, elder', *ойлалташ (-ам)* 'to be talked about', *марш* 'march', *утларакше* 'most of all', *вашлиялташ (-ам)* 'to be met, to be found, to be encountered', *чимарий* 'adherent of Mari religion'

11. Read the following text, conjugating the verbs in parentheses in the simple past tense II.

1939 ий 23-шо июльышто верысе *хоровой *капелле негызеш «Марий Эл» куштышо да мурышо ансамбль (ышталташ). Тудын икымше вуйлатышыже композитор А. Искандаров лийын. Тиде коллективлан йол үмбаке шогалашыже да виянашыже ятыр лүмлө ен (полшаш): композитор-влак Я. Эшпай, К. Смирнов, *музыкант-влак П. Тойдемар, Н. Сидушкин, *балетмейстер-влак Т. Островская, П. Зимин, мурызо-влак В. Смирнова, В. Богатырёва, куштышо-влак Е. Данилова, Н. Дружинина да молат.

Сар жапыште ансамбль кум түшкалан (*шелалташ) да *фронтлаште 1165 концертым (ончыкташ).

Сар деч вара ансамбльышке у артист-влак (толаш). 1989-ше ийыште «Марий Эл» ансамбльлан 50 ий (*темаш). Пел курым коклаште тудо *шуко вере марий калыкын илышыж нерген муру, куштымаш да *йүксем дене (каласкалаш). Ансамбль йот эллашкат миен (кошташ): Венгрийыш, Финляндийыш, *Мексикыш, *Данийыш да моло вереат.

* хоровой 'choir, choral', капелле 'chapel; choir', музыкант 'musician', балетмейстер 'ballet master', шелалташ (-ам) 'to be divided', фронт 'front line, front', темаш (-ам) 'to fill up (intr.); to pass (age)', шуко вере 'in many places', йүксем 'tone; voice', Мексике 'Mexico', Даний 'Denmark'

12. Read the following letter of complaint received by the head of an ensemble.

Пагалыме йолташ!

Мый шукертсек куштышо да мурышо «Марий Эл» ансамбль нерген шке шонымашем *луктын каласынем. Тудын концертшым ончен, кажне гана *шыдем *лектеш. *Молан манаш гын артист-влак йөршын марла куштен огыт мошто. Кидышт дене *грузинла *солкалат, рушла *төрштылыт, пörдыт. Умбалнышт марий вургем ок лий гын, кон куштымыштым *мужедаш гына кодеш. Мутем тыгай *пример дене *пенгыдемдем. 20-шо октябрьыште, кастене, марий телевидений дене «Марий Эл» ансамбльын концертшым ончыктышт. Артист-влак түрлө верлаште илыше марий-влакын семышт почеш кушталтышт. Мый шкеже **Звенигово районышто *шочын-кушкынамат, сандене мемнан вел куштымым поснак чот *түткын *эскерышым. Кунам **Провой вельсе марий-влак куштымышт годым ўдырамаш-влакым нумал куржталыныт да *циркысыла *унчыл'ивуыын *пörдыктылыныт? Тыгайже н'игунам лийын огыл да ок лий! Молан марий калыкын куштымашыжым тыге *мыскылаш да воштылаш күлеш? Молан тидлан н'игö *чаракым ок ыште?

* луктын каласаш (-ем) 'to state, to tell, to express', шыде 'anger, fury', лекташ (-ам) '(here:) to appear', молан манаш гын 'because', грузин 'Georgian', солкалаш (-ем) 'to wave, to swing', төрштылаш (-ам) 'to jump', мужедаш (-ам) 'to tell fortunes; to speculate, to guess', пример 'example', пенгыдемдаш (-ем) 'to strengthen; to reinforce, to support', шочаш-кушкаш (-ам)-(-ам) 'to be born and raised', түткын 'carefully, closely', эскераш (-ем) 'to follow, to observe', цирк 'circus', унчыл'ивуыын 'upside down', пörдыктылаш (-ам) 'to turn, to rotate', мыскылаш (-ем) 'to mock', чарак 'obstacle, barrier'

** town in southern Mari El, called Звенигово in Russian and Провой in Mari.

13. Translate the following sentences into English.

- 1) Ончал, а мый Майкл Джексон гай куштен моштем.
- 2) Изиди үдирем *принцессе гай койнеже.
- 3) Изиди годым кө гай лийнет ыл'е?
- 4) Кочамын *пондашыже Йүштө кугызан гай кужу.
- 5) Тудын гай поро *айдеме кызыт шагал.
- 6) Йыван гай дене кутырымем ок шу.

* *принцессе* 'princess', *пандаш* 'beard', *айдеме* 'human, person', *разведке* 'reconnaissance'

14. Translate the following sentences into Mari.

- 1) Hello /алло!/ There's no sound. I cannot hear you (Pl.).
- 2) Can you play any kind of musical instrument?
- 3) Bagpipes aren't only played in Scotland /Шотландий/, but in Mari El as well.
- 4) The walls /пырдыж/ in this house are like paper /кагаз/, everything can be heard.
- 5) My neighbor plays Beethoven's "Moonlight Sonata" /Тылзе сонате/ every evening.
- 6) The sound of an accordion can be heard outside.

15. Translate the following sentences into English.

- 1) Тый молан *телефоным от *нал? Кокымшо кече тылат йынгыртен киём.
- 2) Нелеш ит нал, тачысе вашлиймашна вуй гычем йөршын лектын возын.
- 3) Кугу *пийым ұжын, *пырысем н'имынярат лүдын шогалын огыл.
- 4) *Пурам күзе *шолтеда? Тыгай тамле: йўын темаш огеш лий.
- 5) Кызытат тиде пашам ыштен киет мо?
- 6) Марий *тўржө могай мотор: ончен темын ом керт.
- 7) Пеледышем ала-молан *шемем возын.
- 8) Мөнгышкем пурен шогальым – а тушто йолташем-влак «*сюрприз!» манын кычкырат.

* *телефон* 'telephone, phone', *налаш (-ам)* '(here:) to pick up', *пий* 'dog', *пырыс* 'cat', *пура* 'home-made kvass', *шолташ (-ем)* '(here:) to brew', *тўр* 'embroidery', *шемемаш (-ам)* 'to turn black', *сюрприз* 'surprise'

16. Familiarize yourself with the vocabulary below, and listen to the Mari folk song “Ой луй модеш” (“Oh, the marten plays”) as performed by the Mari singer Ivan Smirnov. If you can read sheet music and play an instrument, you can find the notes for the song below.

 omj_33_1.mp3

вошткаояш (-ям)	to be transparent	лепен'е	butterfly, moth
вўчкалташ (-ем)	to pat on the back	лым	calm, tranquil
гае	= гай	чевер	beautiful
його	lazy	чулым	agile, spry
каче	bridegroom; young man	чўчкалташ (-ем)	to flutter; to dance
лап	lowland		

Ой, луй модеш, луй модеш,
Кугу чодыра вуйыштет.
Ой, мөр кўэш, мөр кўэш,
Чевер олык лапыштет.

Айста моторем, чеверем,
Мўрым погаш каена.
Айста моторем, чеверем,
Сылне мўрым мурена.

Ой, луй модеш, луй модеш,
Кугу чодыра вуйыштет.
Ой, мөр кўэш, мөр кўэш,
Чевер олык лапыштет.

Олык воктен саскаже,
Саска воктен ўдыржõ.
Лепен'е гай чўчкалта,
Мыйым веле вўчкалта.

Павыл ўдыр Майраже
Кõм йõрата, шонедá?
Його качым огыл вет,
Чулым качым йõрата.

Энер вўд гай лым улам,
Ер вўд гае вошткаоям.
Садлан чевер ўдырна
Мыйын вельш савырна.

